

## Summary

The paper is dedicated to the present-day state and study prospects of subject centerpieces on Ukrainian leather bindings of manuscripts and early printed books dated back to the second half of 16<sup>th</sup> – 18<sup>th</sup> centuries. The author as well mentions the difficulties that researchers are faced with while examining decorations and design of Cyrillic manuscripts' leather bindings.

*Клімаў І.П. (Мінск)*

### ТЫПАЛОГІЯ КАМЕНТАРЫЯ Ё ДАЎНЯЙ КНІЗЕ

У цяперашні час каментарый як від пісьмовага тэксту займае перыферыйнае становішча ё выдавецкай культуры і практыцы, разглядаецца як другасная і малаістотная з'ява<sup>1</sup>. Аднак да надыходу Новага часу каментарый адыгрываў важную ролю ё пісьмовай камунікацыі, у тым ліку сацыяльна значнай, прызнанай і шанаванай грамадствам. З дапамогай каментарыя аўтары маглі не толькі абмяркоўваць і ўдакладняць тыя або іншыя тэксты, але і дэманстраваць свае веды ды выкладаць свае погляды, якія ё адваротным выпадку маглі б застацца без шырокай аўдыторыі ці ўвогуле без актуалізацыі. Даўнія кнігі (рукапісныя ці друкаваныя) аж да XVIII ст. дэманструюць вельмі высокую культуру і багатую практыку каментарыя. На жаль, гэтая культура цяпер у многім страчана, а семіётыка каментарыя для сучаснага чытача застаецца з большага нераспазнанай і неўсвядомленай, што сур'ёзна збядняе рэцэпцыю даўняй кнігі – рукапіснай ці друкаванай.

На жаль, сучасная беларуская навука пакуль не звяртае ніякай увагі на такі від тэксту, як каментарый; слабая цікавасць да яго

---

<sup>1</sup> У разлік не прымаюцца каментарый ё камп'ютарнай сферы і праграмаванні, а таксама ё СМІ, апошнія звычайна адносяцца не да асобнага пісьмовага тэксту, а да падзеі ці сітуацыі. Для апісання надобных каментарыяў патрэбны іншы інструментарый, што выходзіць за межы дадзенай працы.

адзначаецца ў расійскіх і ўкраінскіх навукоўцаў<sup>2</sup>. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што каментарый – гэта не толькі філалагічная, але і філасофская з’ява. Але без яе асэнсавання немагчыма ні эфектыўная герменеўтыка даўніх тэкстаў, ні адэкватная рэцэпцыя даўніх кніг, у тым ліку і старабеларускіх XIV–XVII стст., насычаных каментарыямі рознага роду і паходжання. Дадзеная праца прысвечана якраз разгляду каментарыя як віду тэксту і асобнай падсістэме камунікацыі, яго функцыі ў даўняй кнізе. Зроблена спроба асэнсаваць з’яву ў тэрмінах герменеўтыкі і філалогіі.

Каментарый узнікае ў абставінах, калі нейкі тэкст (як правіла, зафіксаваны пісьмова) набывае самастойную каштоўнасць (цікавасць больш чым для аднаго чалавека). У гэтым выпадку ён здольны зацікавіць пэўную аўдыторыю, якая пачынае звяртаць увагу як на змест такога тэксту, так і на форму ды сродкі выражэння. У падобнай сітуацыі гэты тэкст (прадукт асабістага маўлення) набывае звышасабісты характар і становіцца прадметам абмеркавання. Аднак пры гэтым сам тэкст, як правіла, ужо не можа быць зменены відавочным ці свядомым чынам. Справа ў тым, што ў пісьмовай камунікацыі многіх эпох і культур заўжды існуе шмат тэкстаў, якія лічацца нязменнымі і застылымі (хаця ў іх, натуральная рэч, могуць трапляцца памылкі ці адхіленні з прычыны недагляду або дыверсіі). Да такіх нязменных тэкстаў з эпохі Сярэднявечча ў еўрапейскай цывілізацыі, а таксама ў яўрэйскай і мусульманскай культуры адносіліся сакральныя творы і гістарычныя дакументы (акты, граматы, кодэксы, дамовы, публічныя лісты і да т. п.), а таксама школьныя тэксты і іншыя гістарычныя крыніцы (некаторыя царкоўныя ці літаратурныя творы). Абмеркаванне такіх тэкстаў мусіла весціся за іх межамі, без відавочных тэкставых змен, шляхам рэплік, заўваг, прыпісак і інш. Падобнае абмеркаванне такога незмяняльнага тэксту (далей ён называецца асноўным)<sup>3</sup> і называецца ў дадзенай працы каментарыем.

---

<sup>2</sup> Удалося знайсці ўсяго адзінкавыя артыкулы ці фрагменты ў манаграфіях, прысвечаных каментарыю як з’яве самой па сабе [1].

<sup>3</sup> У нямецкамоўнай літаратуры сустракаецца і сінанімічная назва асноўнага тэксту – Primärtext (першасны тэкст). Дадзеная назва арыентавана на адзін з параметраў асноўнага тэксту – часавы, які здаецца менш істотным за вызначальную характарыстыку, што дае іншая назва – Haupttext (галоўны тэкст). Асноўны тэкст некаторыя даследчыкі могуць называць яшчэ артэфактам.

Аднак такое азначэнне каментарыя занадта агульнае і недастатковае. Паводле яго вельмі многія тэксты могуць быць аднесены да каментарыя, хаця ім не з'яўляюцца. Таму напачатку патрэбна размежаваць каментарый з іншымі тэкстамі, блізкімі ці падобнымі да яго.

Перш за ўсё каментарый неабходна аддзяліць ад зноскі. Зноска – гэта вынас часткі асноўнага тэксту (як правіла, невялікай) за яго фармальныя межы (напрыклад, на маргінэс старонкі). Гэтым зноска нагадвае каментарый, аднак такое супадзенне толькі знешняе. Зноска належыць аўтару асноўнага тэксту ў момант яго стварэння. Вынас часткі тэксту абумоўлены галоўным чынам кампазіцыйнымі задачамі: дасягненнем яго ўнутранай звязнасці і цэласнасці. Таму ў зноску выносяцца, як правіла, неістотныя, дробныя кампаненты асноўнага тэксту ці такія кампаненты яго зместу, што рэзка адрозніваюцца і якія ў выпадку іх змяшчэння ў асноўным тэксце выразна парушылі б галоўны кірунак апавядання. Таму для зноскі абіраецца месца за фармальнымі межамі асноўнага тэксту, але ў непасрэднай блізкасці да яго. Гэта тыповая «тэрыторыя» каментарыя, аднак такое супадзенне на самой справе выпадковае. Зноска – гэта частка асноўнага тэксту, аб'яднаная з ім агульнасцю зместу і паходжання. Менавіта ў гэтым яе галоўнае адрозненне ад каментарыя.

Каментарый таксама неабходна адмежаваць ад тлумачэння і інтэрпрэтацыі – двух важных відаў тэксту, блізкіх да каментарыя (яны нават могуць называцца таксама каментарыем), але не тое ж яму. У форме і змесце яны падобныя таксама паміж сабой, аднак гэта павярхоўнае ўражанне. Тлумачэнне – раскладанне сэнсу на больш дробныя складнікі шляхам аналізу ці дыферэнцыяцыі, а інтэрпрэтацыя – збіранне ранейшых сэнсаў у новае аб'яднанне (новы тэкст). Тлумачэнне і інтэрпрэтацыя таксама арыентаваны на асноўны тэкст, яны таксама разглядаюць яго змест і розныя кампаненты, у тым ліку знешнія і дробныя. Яшчэ больш набліжае іх да каментарыя месцазнаходжанне: яны могуць размяшчацца ў той жа прасторы, што і каментарый – на маргінэсе кнігі. Аднак такое падабенства чыста знешняе, нават выпадковае. І тлумачэнне, і інтэрпрэтацыя ў тыповым выпадку існуюць (ці па меншай меры могуць існаваць) як звязныя тэксты, што каментарыю ў цэлым не ўласціва. Але ўсё ж галоўнае – сутнаснае адроз-

ненне паміж імі. Каментарый мае іншую семіятычную прыроду ў параўнанні з гэтымі відамі тэксту. Тлумачэнне і інтэрпрэтацыя скіраваны на аб'ект асноўнага тэксту, яго сэнсавыя структуры, тады як для каментарыя аб'ектам разгляду з'яўляецца ўжо сам асноўны тэкст, яго форма і сродкі выражэння (дэталі), але зусім не аб'ект (ідэя) гэтага тэксту. Хаця аб'ект асноўнага тэксту таксама нейкім чынам прысутнічае ў каментарыі (звычайна толькі ўскосна, апасродкавана), але ён не разглядаецца ў ім – гэта прэрагатыва тлумачэння ці інтэрпрэтацыі. Асноўны тэкст мае ўласны аб'ект (што б ні разумелася пад ім), тады як аб'ектам каментарыя з'яўляецца сам асноўны тэкст. Тут розніца ва ўзроўнях: каментарый выступае метатэкстам для асноўнага тэксту.

Калі паглыбляцца далей у прыроду каментарыя, то трэба асабліваю ўвагу звярнуць на яго кантэкстуальную функцыю. Каментарый суадносіць асноўны тэкст з іншымі тэкстамі, якія пачынаюць моцна ўплываць на працэс асэнсавання асноўнага тэксту, яго разумення, інтэрпрэтацыі. Каментарый стварае «суадносіны дадзенага тэксту з іншымі тэкстамі і пераасэнсаванне ў новым кантэксце» [2]. Каментарый нібы ўводзіць асноўны тэкст у прастору іншых тэкстаў<sup>4</sup>, аб'ядноўвае з імі – стварае кантэкст. Каментарый заўжды імкнецца выйсці за прастору асноўнага тэксту, прыцягнуць да разгляду новыя тэксты (сэнсы), тады як тлумачэнне і інтэрпрэтацыя імкнуцца застацца ў межах асноўнага тэксту, яго сэнсаў і зместу. Пры гэтым увага ў каментарый звяртаецца не на раскрыццё нейкіх глыбінных структур (сэнсаў) асноўнага тэксту (гэта задача тлумачэння ці інтэрпрэтацыі), а фактычна на ўзнаўленне і апісанне кантэксту або сітуацыі, у якой узнік (ствараўся) асноўны тэкст.

Таму можна даць больш вузкае і дакладнае значэнне каментарыя, што выяўляе яго сутнасць і адрозненне ад іншых падобных тэкстаў. Каментарый – гэта абмеркаванне асноўнага тэксту (не-

---

<sup>4</sup> Пад іншымі тэкстамі могуць разумецца і новыя вобласці значэнняў, што выяўляюцца ў асобных словах асноўнага тэксту (тлумачэнні семантыкі такіх слоў, іх канатацый, сфер ужытку, кантэксту і да т. п.). Аднак пры гэтым варта памятаць, што гэтыя значэнні і кантэксты актуальныя для каментатара, а не аўтара і апошняму могуць фактычна прыпісвацца.

змняльнага), калі разглядаецца не аб'ект гэтага тэксту, а толькі ён сам (формы і сродкі выражэння, павярхоўныя структуры ці выпадкова абраныя з'явы, дэталі, аспекты). У дачыненні да асноўнага тэксту каментарый будзе выяўляць такія ўласцівасці, як чужасць, іншароднасць (належнасць іншай асобе (іншаму аўтару), а часта і іншаму часу), несамастойнасць (залежнасць ад зместу і кампазіцыі асноўнага тэксту), дадатковасць ці другаснасць у сваім змесце і кампазіцыі (без каментарыя асноўны тэкст здольны існаваць і далей, але ці магчыма існаванне каментарыя, калі асноўнага тэксту яшчэ няма?).

Пры ўсіх адрозненнях важна падкрэсліць і гамалагічнасць, ізамерыю асноўнага тэксту і каментарыя. З пункту гледжання герменеўтыкі і лінгвістыкі каментарый таксама ўяўляе сабой тэкст, які фіксуецца на пісьме такімі ж сродкамі, на той жа мове і часам нават тым жа стылем, што і асноўны тэкст. Праўда, далёка не заўжды каментарый выконвае сваю функцыю як застылы, нязменны тэкст, зафіксаваны на пісьме. Сустрэкаюцца і выпадкі функцыянавання каментарыя ў вуснай форме (напрыклад, традыцыя, легенда).

Такая сітуацыя нараджае інтэрпаляцыю – умяшанне няўтара (іншай асобы – публікатара, каментатара, чытача) у асноўны тэкст, што прыводзіць да змен гэтага тэксту (які ўспрымаецца як нязменны!). На першы погляд, сувязі ці падабенства паміж каментарыем і інтэрпаляцыяй няма. Аднак аснову любога ўмяшання складае вартасная ацэнка таго ці іншага чытання ці фрагмента тэксту, гэта значыць – каментарый (хаця б вусны ці нават бязгучны). Такім чынам, любой інтэрпаляцыі папярэднічае пэўны каментарый, хаця часцей за ўсё ён існуе толькі ў вуснай форме (ці неабавязкова фіксуецца на пісьме). Інтэрпаляцыі могуць быць адкрытымі – яўнымі, акрэсленымі спецыяльнымі паметамі ці выразамі – і скрытымі – пра іх няма ніякіх паведамленняў, а самі інтэрпаляцыі тады выяўляюцца толькі пры тэксталагічным аналізе.

У момант свайго стварэння любы тэкст не патрабуе да сябе каментарыя (па меншай меры ад аўтара), паколькі зразумелы. Аднак ужо для іншых чытачоў (і з цягам часу самога аўтара) гэты тэкст становіцца менш зразумелым (звычайна з прычыны змен у семантыцы і функцыі сродкаў выражэння). Гэта і становіцца стымулам для звароту да яго (рэтраспекцыі), прычым з цягам часу

патрэба ў рэтраспекцыі толькі ўзмацняецца. Але пры страце ці адсутнасці такога стымулу тэкст забываецца і знікае з калектывнай памяці цывілізацыі (хаця як фізічны прадмет ён можа працягваць існаваць). Асабліва патрабуе каментарыя пераклад, паколькі ён перадае рэаліі і з'явы чужой культуры, часам вельмі адрознай.

Каментарый можа атрымліваць розныя прасторавыя канфігурацыі адносна асноўнага тэксту:

– інтэрліньяж – размяшчэнне ў межах асноўнага тэксту, літаральна паміж радкоў;

– маргіналіі – знаходжанне ў непасрэднай блізкасці да асноўнага тэксту, яго межах (літаральна на маргінэсе: па баках і ці знізу (зверху) асноўнага тэксту);

– дыстантнае размяшчэнне, калі каментарый выдалены на пэўную дыстанцыю ад асноўнага тэксту (разрывае яго на асобныя фрагменты (раздзелы, часткі), знаходзіцца напачатку або пасля яго ці праз некалькі тэкстаў (у канцы кнігі) або ў іншым выданні.

Прыкладам вельмі разнастайнай прасторавай канфігурацыі каментарыя і асноўнага тэксту можа служыць лацінская Біблія (Страсбург, 1481). У ёй два слупкі асноўнага тэксту аздоблены з чатырох бакоў маргіналіямі (набраныя больш дробным шрыфтам), яшчэ больш дробным шрыфтам набраныя кароткія заўвагі тлумачальнага зместу ў асноўным тэксце (прама паміж радкоў). У сучаснай кнізе каментарый таксама змяшчаецца дыстантна (у канцы кнігі ці яе раздзелаў) або ў выглядзе зносак (пастаронкавых заўваг, якія могуць належаць як аўтару асноўнага тэксту, так і рэдактару, выдаўцу і да т. п.).

Найбольш тыповая форма каментарыя – гэта маргіналіі, каментарый у форме заўваг<sup>5</sup>. Такі тэкст мае пэўныя перавагі перад непарыўным тэкстам, паколькі складаецца фактычна з фрагментаў ці кавалкаў, з мінімальнымі патрабаваннямі да іх кампазіцыі і сінтаксічнай звязнасці паміж сабой. Гэта, з аднаго боку, пазбаўляе аўтара ад стылістычных клопатаў, а з іншага – дае яму магчымасць браць для разгляду любы элемент асноўнага тэксту, не тлумачачы падставы або матывы такога выбару. Яшчэ адной перавагай маргіналіі з'яўляецца магчымасць істотных адхіленняў

---

<sup>5</sup> У англамоўнай літаратуры сустракаецца і сінанімічная назва для маргіналіі – *apostil*, якая здаецца менш прыдатнай для славянскіх тэрміналогій, паколькі звязана хутчэй з юрыдычнай сферай.

ад зместу ці праблематыкі асноўнага тэксту. Нарэшце, важны дадатковы бок маргіналій – заўважнасць, «кідкасць» у вочы чытачу, які звяртаецца да сторонкі з тэкстам.

З прычыны абмежаванасці месца і сродкаў маргіналіям уласціва сітуацыйнасць – сувязь з пэўнай сітуацыяй (часам нават не з пільным тэкстам, да якога яны далучаны). Гэта вядзе да іх пэўнай няпоўнасці, перш за ўсё маўленчай: эліпсісы, няпоўныя сказы, дэйксісы, імплікатуры з’яўляюцца неад’емнымі рысамі гэтых кароткіх тэксцікаў. У маргіналіях нярэдка прапускаюцца сэнсавыя элементы (ці робіцца адсылка да іх), якія лёгка аднаўляюцца з камунікацыйнай сітуацыі, кантэксту. У сваю чаргу, каб зразумець сэнс асобнай маргіналіі, чытачу трэба да пэўнай меры ведаць сітуацыю, звязаную з асноўным тэкстам і папярэднімі маргіналіямі, хця б некаторымі. Тым не менш маргіналіям могуць быць уласцівы і ўласныя сродкі звязнасці, якія яднаюць гэтыя фрагменты ў нейкае адзінства. Гэта розныя сінтаксічныя (далучальныя і злучальныя злучнікі і канструкцыі, уводныя словы і канструкцыі) і семантычныя (дэйксісы, адсылкі, маркеры пачатку ці канца тэксту і да т. п.) сродкі, што так ці інакш забяспечваюць пэўную сувязь (кагезію) фрагментаў каментарыя і паміж сабой, і з асноўным тэкстам.

Апрача прасторавай рысы каментарый і асноўны тэкст маюць залежнасць у часе. Асноўны тэкст заўжды папярэднічае каментарыю (ці магчыма існаванне каментарыя да яшчэ няіснага тэксту?). Аднак каментарый – неабавязковы элемент (ёсць шмат тэкстаў, якія не маюць ніякага каментарыя). У той жа час з’яўленне каментарыя сведчыць пра ўзрост сацыяльнага і камунікацыйнага статусу любога тэксту.

Прасторавае і часовае суіснаванне каментарыя і асноўнага тэксту прыводзіць да ўтварэння аб’яднанага тэксту – супольнага (сумеснага) размяшчэння тэкстаў, што належаць розным прадукцэнтам (стваральнікам), але функцыянуюць з пэўнага моманту як адзіны тэкст. Такі тэкст можна чытаць трыма спосабамі:

- толькі асноўны тэкст (каментарыі не чытаюцца);
- толькі каментарыі (без чытання асноўнага тэксту ці пры спарадычным звяртанні да яго);
- цалкам (*in continuo*) – і асноўны тэкст, і каментарыі да яго, – ва ўзаемасувязі – павярхоўнай ці асэнсаванай.

Аб'яднаны гэкт трэба разглядаць як семіятычную структуру павышанай складанасці. Яе разнародныя элементы выступаюць як адзінае цэлае і з'яўляюцца носьбітам адзінага паведамлення, нашмат больш значнага, чым паведамленні кожнага з яго складнікаў. Дзякуючы каментарыю чытач ужо суадносіць асноўны гэкт не толькі з уласнымі ведамі, але і з больш шырокім кантэкстам (напрыклад, гэкт Бібліі – з іншымі часткамі Святога Письма, рэлігійнай практыкай, творах айцоў царквы і г. д.). Аднак кампаненты такога аб'яднанага гэкту нераўнапраўныя. Адзін з іх здаецца больш важным (гэта асноўны гэкт), тады як іншы ўспрымаецца як дапаможны і дадатковы да яго (каментарый). Праўда, гэтая нераўнапраўнасць даволі адносная: можна ўявіць сабе малакаштоўны гэкт у суправаджэнні каштоўнага каментарыя (адваротны выпадак, калі малакаштоўны каментарый суправаджае значны асноўны гэкт (напрыклад, біблейны), здаецца рэдкім ці нават немагчымым – з прагматычных прычын).

Як вынік, аб'яднаны гэкт валодае семіятычнай складанасцю, якая праўляецца ў:

1) семіятычнай неаднароднасці, калі ў межах адной структуры ўзаемадзеіваюць розныя знакавыя сістэмы:

– розныя гэкты (асноўны і каментарый, пры гэтым і каментарый таксама можа быць неаднародным – належаць розным каментатарам ці складацца з каментарыяў некалькіх каментатараў);

– розныя семіятычныя варыянты графікі (напрыклад, розныя памеры шрыфту асноўнага гэкту і каментарыя) ці розныя мовы каментарыяў;

– розныя прасторавыя канфігурацыі гэктаў у межах аб'яднанага гэкту (асноўны гэкт звычайна змяшчаецца ў цэнтры, каментарый – на маргінэсе);

2) семіятычнай шмат'яруснасці, калі існуюць па меншай меры два планы зместу: экспліцытны (выражаны, акрэслены) і імпліцытны (нявыражаны, прыхаваны). Так, асноўны гэкт будзе заўжды мець як мінімум экспліцытны план, але каментарый заўжды выяўляе і яго імпліцытны план (ці па меншай меры адзін з такіх планаў). Пры гэтым каментарый дэманструе, як правіла, толькі ўласны экспліцытны план, тады як каментарый да каментарыя выяўляе ўжо яго імпліцытны план і г. д. У выніку сістэма знакаў



аднаго парадку ўздымаецца на другі ўзровень і такім чынам павялічвае вымярэнні сэнсавых структур такой сістэмы.

Добрым прыкладам аб'яднанага тэксту можа служыць ранняе выданне Вавілонскага Талмуда (Венецыя, 1520–1523), здзейсненае Даніілам Бомбергам. У ім складанасць структуры аб'яднанага тэксту выяўляецца праз канфігурацыю яго кампанентаў. У цэнтры старонкі знаходзіцца тэкст Талмуда з цытатамі з Мішны, вакол якога змяшчаюцца глосы каментатараў-тасафістаў (слупок пры ўнутраным полі) і каментарый Рашы (слупок пры знешнім полі), пры гэтым першы слупок крыху вузейшы за другі і займае значна меншую плошчу старонкі. Іншыя каментарый (Майманіда, Ашэра) падаюцца пасля кожнага раздзела Талмуда суцэльным тэкстам на ўсю старонку. Таксама неабходна адзначыць і розны памер шрыфтоў тэксту Талмуда і каментарыяў да яго.

Пры сяміятычнай складанасці асаблівае значэнне ў аб'яднаным тэксце набываюць сродкі сэнсавай сувязі паміж асноўным тэкстам і каментарыем. Такія сродкі вельмі разнастайныя, да іх ліку адносяцца:

1) лемы – уключаныя ў каментарый цытаты ці элементы (імёны, даты, лікі і інш.) асноўнага тэксту;

2) унутраная рубрыкацыя асноўнага тэксту (падзел на часткі, раздзелы, параграфы і г. д.), якая дазваляе экспліцытна падзяляць і выяўляць гарызантальную структуру асноўнага тэксту; такая рубрыкацыя можа быць як спрадвечнай (створанай пры ўзнікненні тэксту), так і другаснай (набытай пазней, напрыклад пры каментаванні ці выданні);

3) маркеры (сродкі пазначэння, сігналацыі), што могуць знаходзіцца як у асноўным тэксце, так і ў каментарый:

– дыстынктары – сродкі вылучэння (звычайна праз абмежаванне ці сігналацыю) пэўнага фрагмента: розныя графічныя знакі (пісьмовыя і непісьмовыя), якія не ўваходзяць у змест ні асноўнага тэксту, ні каментарыя, а толькі функцыянуюць на іх фоне як знакі-сімвалы, што падаюць пэўныя сігналы чытачу: гэта літары ці лічбы ў функцыі такіх знакаў або чыста друкарскія значкі (зорачкі, крыжыкі, стрэлачкі і да т. п.). якія выкарыстоўваюцца ў такіх мэтах;

– дэлімінатары – размежавальнікі, што вызначаюць пачатак ці канец тэксту або яго частак: абзацныя ўцягі, прагалы, чыстая пра-

стора на старонцы ці, наадварот, наборныя рэйкі, лініі і да т. п., розны памер (маленькі, вялікі) і маюнак шрыфтоў (курсіў і г. д.), нарэшце, сама кампазіцыя тэкставага матэрыялу на старонцы (у цэнтры ці на маргінэсе) і да т. п.;

– канекцыі – зместавыя кампаненты (звычайна ў каментарыі, але дапушчальна існаванне і ў асноўным тэксце, напрыклад: «тут чытач спыніцца і...», «тут нехта можа сказаць...» – так званыя звароты аўтара да чытача), якія выражаюць рознага роду міжтэкстуальны дэйкіс (адсылку да іншага тэксту ці да яго фрагмента), напрыклад: «гл. ніжэй (вышэй)» і да т. п. (адсылкі да іншых маргіналіяў ці да іншых месцаў асноўнага тэксту, ці да іншых тэкстаў), а таксама злучнікі і ўводныя канструкцыі. Лінгвістычныя сродкі канекцыі даволі разнастайныя: лексіка, анафары і эпіфары, злучнікі і бяззлучнікавыя канструкцыі, часціцы, трывальна-часовае і мадальнае афармленне дзеясловаў (прэдыкатаў), эліпсісы і паўторы, інверсія і інш. Напрыклад, абсалютны пачатак сказа падкрэслівае не толькі абзацны ўцяг і/ці вялікая літара (ініцыял), але і адсутнасць дэйктычных займеннікаў; пачатковыя сказы па сваёй лексіцы і сінтаксісу, ужыванні формаў дзеясловаў адрозніваюцца ад непачатковых і канцавых.

Пры дапамозе гэтых сродкаў ажыццяўляецца сэнсавая сувязь паміж асноўным тэкстам і каментарыем, прывядзенне апошняга ў адпаведнасць першаму, а таксама ўвядзенне асноўнага тэксту ў шырэньшы кантэкст (іншыя тэксты). Іншая функцыя такіх сродкаў – у дыстынкцыі (сігналацыі) – прыцягненні ўвагі чытача да пошуку ці вылучэння пэўных кампанентаў зместу.

У якасці прыкладу можа служыць скразная рубрыкацыя ў сучасных выданнях ці скразная нумарацыя зносак, заўваг і да т. п., сістэма пазнак і заўваг пры літургічных ці біблейскіх тэкстах і інш. Таксама скразная нумарацыя кампанентаў зместу асноўнага тэксту ў любым сучасным выданні выконвае функцыі і яго ўнутранай рубрыкацыі, і дэлімінатара (змяшчаецца перад зместавым кампанентам, а не пасля яго), і канектара (праўда, метафарычнага характару, паколькі паведамляе пра суадносіны дадзенага кампанента з астатнімі (як першага, сёмага ці трынаццатага) на падставе прэсупазіцыі (унутраных ведаў) пра парадак лічбаў).

Асобным сродкам сэнсавай сувязі з'яўляецца аздабленне аб'яднанага тэксту, якое злучае розныя графічныя сродкі, ужо пералічаныя вышэй, а таксама выявы (арнаменты, малюнкi, рэйкі і да т. п.).

На падставе розных ступеняў звязнасці (кагезіі), уласцівых розным тыпам каментарыя, можна вылучыць два галоўныя тыпы яго рэалізацыі – таксію і фіксію.

Таксія – каментарый, дастаткова аўтаномны і закончаны ў сваёй кампазіцыі, які можа існаваць асобна, на дыстанцыі ад асноўнага тэксту. Такія каментарыі ў нечым набліжаюцца да тлумачэння ці інтэрпрэтацыі. Прыкладам могуць служыць розныя тлумачальныя Евангеллі або Псалтыры ў хрысціянскай культуры ці Талмуд (каментарый на Мішну, якая сама ўяўляе сабой каментарый на Тору) у іўдзейскай. У сучаснасці прыкладам з'яўляюцца прадмовы, уступныя артыкулы. Усе гэтыя каментарыі могуць існаваць (чытацца і выдавацца, перапісвацца) як асобныя, самастойныя тэксты, нават як асобныя кнігі, а гэта значыць, што яны набліжаюцца да тлумачэння і інтэрпрэтацыі.

Фіксія – каментарый з нешырокай звязнасцю, няразвітай кампазіцыяй, які не можа існаваць самастойна і мусіць размяшчацца ў непасрэднай блізкасці да асноўнага тэксту. Падобныя каментарыі часта нагадваюць зноскі ці заўвагі, паколькі звычайна знаходзяцца на перыферыі асноўнага тэксту. Прыкладам могуць служыць розныя выданні біблейскіх тэкстаў з маргіналіямі ці каментарыі тасафістаў да Талмуда, у класічнай літаратуры – фрагменты ці схоліі. У сучаснасці ім адпавядаюць заўвагі рэдактараў, перакладчыкаў, выдаўцоў. У тыповым выпадку фіксіі асобна (на дыстанцыі ад асноўнага тэксту) існаваць не могуць і пэўнай звязнасці паміж сабой (за выключэннем некаторых стылістычных агульнасцей) не маюць.

Як бачна, каментарый мае даволі складаную структуру і выконвае важныя функцыі ў кнізе. Як пісьмовы тэкст ён валодае шэрагам рыс і асаблівасцей, уласцівых многім пісьмовым тэкстам. Аднак пры гэтым маюцца і пэўныя асаблівасці, абумоўленыя важнымі семіятычнымі функцыямі каментарыя ў нісьмовай камунікацыі. Гэта перш за ўсё метатэкставая і кантэкставая функцыі, якія забяспечваюць каментарыю важную ролю як у даўняй, так і сучаснай кнізе. Узнікненне такіх функцый абумоўлена ўскладненнем камунікацыі.

1. **Васильев, С. А.** Синтез смысла при создании и понимании текста / С. А. Васильев ; АН УССР, Ин-т философии. 1991. Киев : Наук. думка, 1988. С. 183–199 ; **Розина, Р. И.** О комментариях / Р. И. Розина // Проблемы структурной лингвистики, 1984. Москва, 1988. С. 259–267 ; **Орешников, А. С.** Об универсальном комментарии / А. С. Орешников // Проблемы структурной лингвистики, 1984 / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. В. П. Григорьев. Москва, 1988. С. 268–271 ; **Шичалин, Ю. А.** Возникновение европейской комментаторской традиции / Ю. А. Шичалин // Историко-филологический ежегодник, 89. Москва, 1989. С. 68–77 ; **Зими́на, Л. В.** Маргинальные комментарии и маргиналии / Л. В. Зими́на // Книга : исследования и материалы : сборник. Москва, 1991. Сб. 63. С. 113–116.
2. **Бахтин, М. М.** К методологии литературоведения / М. М. Бахтин // Контекст-1974. Москва, 1975. С. 207 ; **Васильев, С. А.** Синтез смысла при создании и понимании текста. / С. А. Васильев ; АН УССР, Ин-т философии. 1991. Киев : Наук. думка, 1988. С. 184.

### Summary

The article describes the main forms of commentary, its functions and types of cohesion in early printed books. As a separate written text, it has its own peculiarities. Such adjacent terms as a footnote, interpolation and interpretation are specified, including types of commentary (taxia and fixia).

*Паляшчук Н.В. (Мінск)*

## ВЫВУЧЭННЕ МЕТРЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА ў БЕЛАРУСКІМ МОВАЗНАЎСТВЕ

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (далей Метрыка) з'яўляецца зборам кніг, аснову якіх складаюць копіі і арыгіналы разнастайных па змесце дакументаў, што выйшлі галоўным чынам з канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Бясспрэчную практычную вартасць Метрыка мела да сярэдзіны XIX ст.: яе запісы выкарыстоўваліся ў вырашэнні розных пытанняў юрыдычнага,